

Томаж Евершовски

ДВА ПОГЛЕДА НА ВЕЧНИ ГРАД – ДОЖИВЉАЈ РИМА У СТВАРАЛАШТВУ ЊЕГОША И МИЦКИЈЕВИЧА

Циљ рада је да се прикажу и упореде различите димензије доживљаја Рима у стваралаштву двојице песника, П. Његоша и А. Мицкијевича. Предмет анализе су писма, записи и књижевна дела српског и пољског песника, као и сведочанства њихових сапутника (Ј. Ненадовића и А. Одињца). Компаративна анализа пружа могућност да се сагледа Његошево стваралаштво у новом контексту.

Кључне речи: Рим, Петар II Петровић Његош, Адам Мицкијевич, путопис

Увод¹

У познатом писму Димитрију Владислављевићу из Напуља од 31. јануара 1851. године Његош посвећује Риму речи пуне дивљења: „Ах, Рим, величествени Рим! Те развалине великога Рима!” (Његош 1981: 203).

Исте године, велики пољски романтичарски песник Адам Мицкијевич [1794-1855] дао је сличан израз одушевљења Вечним Градом у писму ћерки, која је у то време била у Риму – „Rzym jest dotąd największą rzeczą na ziemi” [„Rim je do sada najveća stvar na zemlji”²] (Mickiewicz 2005: 152).

Ови наводи из преписке пољског и српског песника, наравно, нису једина места у њиховом стваралаштву на којима песници изражавају своје утиске из Рима. Тема овог рада ће бити, наиме, однос обојице песника према

---

¹ Чланак је настао у оквиру пројекта Пољског Народног Центра Науке бр. 2011/03/N/HS2/01724, одлука бр. DEC-2011/03/N/HS2/01724. Аутор је стипендиста Фонда Пољске Науке [Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej].

² Сви преводи са пољског, ако није дата информација о преводиоцу, потичу од аутора овог рада. Наравно, они се не могу сматрати правим преводом оригиналних текстова, него на овај начин само желимо да олакшамо разумевање чланка читаоцима који не знају пољски језик.

овом италијанском граду³. За деветнаестовековне путописце, путовање по Италији није било само забава, него, како пише Олга Ступаревић „ходочашће југу, култури, уметности“ (Ступаревић 1976: 103)⁴. У 19. веку Италија је била главна дестинација за романтичаре, који су желели да на лицу места упознају античку историју и највећа достигнућа европске уметности (на ту тему види: Burkot 1988; Płaszczewska 2003; Płaszczewska 2010). На тој карти културних ходочашћа, древна престоница царева и папа била је главна тачка. Доживљај Рима није дакле туристичка пустоловина, него се преко њега испољава низ значајних културолошких проблема. Мицкијевич и Његош су кључни ликови не само романтизма у словенским земљама, него и историје словенске писмености, те због тога упоредно проучавање њиховог односа према Риму пружа могућност продубљивања нашег разумевања књижевности 19. века⁵.

Биографски подаци

Његош је посетио Рим два пута за време свог последњег путовања у Италију 1850. и 1851. године⁶. Сведочанство првог боравка је наведено писмо Дмитрију Владислављевићу, као и песма *Ради човјек све шћіо радиїї може* (објављена у *Српским новинама*, године 1851, бр. 23, стр. 90, још за Његошевог живота, под насловом *Рим 1. јан 1851. Уїисаїіо на куїоли св. Пеїтра*). Између првог и другог боравка у Напуљу Његош је упознао Љубомира Ненадовића, који је постао његов сапутник. Ненадовићева *Писма из Иїїалије* садрже много интересантних података о другом Његошевом боравку у Вечном Граду. Вреди споменути такође велико песниково интересовање за историју древног Рима и уопште античког Медитерана, чији се трагови налазе нпр. у Његошевој биљезници и у многим песмама (Флашар 1997; Флашар 1959; Пижурица 1998).

Мицкијевич се сматра најзначајнијим песником у историји пољске књижевности. Слављен је као отац пољског романтизма, иако је нека своја дела писао у класицистичком стилу⁷, а по образовању је био класични филолог

---

³ Тезе представљене у овом раду делимично се базирају на докторској дисертацији *Latinitas w polskiej i serbskiej literaturze okresu romantyzmu* (одбрањеној на Универзитету „Адам Мицкијевич“ у Познању у мају 2013) и на чланцима (Ewertowski 2013a; Ewertowski 2013b; Ewertowski 2014).

⁴ Упореди: Живанчевић-Секеруш (2009, р. 17)

⁵ Постоје примери читања Његоша у контексту историје пољске књижевности, као и читања Мицкијевича у контексту српске и других јужнословенских књижевности, нпр: (Wierzchołowska 1986; Trybuś 2009; Дурковић-Јакшић 1984).

⁶ Биографске податке наводим ослањајући се на радове В. Килибарде (Килибарда 1999; Килибарда 2012)

⁷ На тему класицистичких филијација Мицкијевича погледај: (Seweryn 1997; Borowczyk 2009).

и неко време је предавао латинску књижевност⁸. У Риму је провео много више времена него Његош. Током свог првог дужег путовања по Европи, боравио је у Риму од 18. новембра 1829. до 20. априла 1831. године (иако је у међувремену путовао такође у Напуљ и Швајцарску) (Litwornia 2005). Други боравак у Риму спада у период пролећа народа, кад је 1848. године Мицкијевич пробао, као револуционар и мистичан политичар, да у Риму организује пољску легију, која се, у складу са песниковим погледом на свет, борила за слободу и равноправност народа. За књижевноисторијску и културолошку анализу искуства Рима код Мицкијевича много је важнији први боравак, јер су за време пролећа народа 1848. године доминирале политичке теме и револуционарна активност. Током свог живота Мицкијевич је проучавао и са надахнућем предавао латинску књижевност, писао је о римској историји, али није написао ни једну песму посвећену Цезаровом граду. Постоји песма *Do mego cziczersona* [За мог чичеронеа], али је она посвећена пре свега осећајима непознатог путника, а не Риму (Płaszczewska 2003 : 270). Осим тога, књижевна конвенција песме за споменар скреће пажњу читаоца на биографију. Јежи Лавски [Jerzy Ławski] тврди да је контекст римског простора значајан за тему пролазности присутну у песми (Ławski 2003 : 229), но, ипак су римске „гробнице и храмови” само декорација, рушевине неког другог града могле би да играју исту улогу. У питању није посебност руина Вечног Града, као на пример код Бајрона, него просто руине као симбол пролазности. Због тога је преписка најважније сведочанство његовог доживљаја овог места. Интересантно је да, слично Његошу, Мицкијевич има сапутника који се бави књижевношћу, Антонија Едварда Одињца [Antoni Edward Odyniec]. Одињец је остао запамћен у историји пољске књижевности пре свега због свог путописа *Listy z podróży* [Писма са путовања], написаног и објављеног много година након заједничког путовања са Мицкијевичем, већ после смрти великог песника (дакле исто као и код Ненадовићевих *Писама из Италије*).

Чињенице везане за боравке обојице песника у Риму добро су познате, што потврђују радови које смо поменули. У овом чланку, ослањајући се пре свега на преписку, а такође на римске мотиве у другим текстовима обојице песника, као и на секундарне изворе (пре свега Ненадовићева и Одињцова писма), пробаћемо да протумачимо какво значење има искуство Рима у Његошевом и Мицкијевичевом стваралаштву.

Величанствени Рим – симбол, палимпсест и хетеротопија

Усхићење Римом, његовим величанством, чији су траг цитати наведени на почетку овог рада, није само израз туристичког уживања, него оно проистиче из изузетног културног значаја Рима за Европљане. Рим није

---

⁸ На тему Мицкијевичевих веза са античком књижевношћу погледај: (Sinko 1957; Nawarecki, Mutych-Forajter 2006).

велик само због лепих споменика архитектуре, него пре због историје и културе, које су са њима повезане. Није случајно што Ненадовић, описујући долазак у Рим, даје израз свом чудном осећању: „Када човек први пут улази у овакву једну варош, с којом је светска историја тако тесно скопчана, обузму га нека осећања, о којима не може сам себи рачуна дати: осврће се свуда, где ће да види оне људе и догађаје, о којима је читао и слушао. Кад смо се приближили капијама Рима, све што сам из историје о Римљанима знао, поновило ми се у мислима” (Ненадовић 1907: 83). У том контексту британски истраживач Данкан Кенеди [Duncan Kennedy] тврди ’Rome visited is always in some sense Rome revisited’ (Kennedy 1991: 19). Због тога прича о Риму има увек посебну временску перспективу, јер садашњост се налази у сенци прошлости. Код Мицкијевича такође можемо да говоримо о посебности тренутка првог доласка у Рим, али на други начин. Као класични филолог, песник је увек маштао да посети Рим, што закључујемо по исказима садржаним у његовој преписци (Litwornia 2005: 9–21). Кад се ова жеља испунила, по сведочанству његовог сапутника Одињца, Мицкијевич је захтевао да се свечано обуку и да у Вечни Град уђу пешке (Odyniec, 1961*T. I*: 578)⁹.

Историјска баштина Рима чини Вечни Град културним *йалимйсесйом*. Тај појам користи у својој монографији Катерин Едвардс [Catherine Edwards], описујући вишеслојност културног и историјског наслеђа у Риму (Edwards 1996: 28). Два главна слоја римске историје, на које обраћају пажњу Његош и Мицкијевич, јесу пагански и хришћански период¹⁰. Аутор *Горског вијенца* у писму Владислављевићу пише: „Дан данашњи на римскијем развалинама дубе храмови католическога мира. Ови су храмови пуни, како и многа друга знаменита зданија, одломцима великога Рима, величија римскога, те их показују као светињу, као успомен прошле њине славе, или, да се право каже, над њима кукају као сиротна фамилија што кука над оружјем, одором и остацима великога и могућега оца“ (Његош 1981: 203). Мицкијевич је у свом стваралаштву много пута спомињао та два слоја римског простора, на пример у младалачкој песми *Do Joachima Lelewela* (*Јоакиму Лелевелу*), у својим предавањима у Лозани и Паризу, као и у недовршеном историјском раду *Pierwsze wieki historii Polski* (*Први векови пољске историје*). А са друге тачке гледишта он описује вишеслојност Рима, у већ цитираном писму својој кћери, наглашавајући засићење римског простора хероизмом „Co to wysilenia, krwi i potu na każdym kamieniu tego miasta!... I dotąd jego prawo i wyobrażenia ciążą na świecie” [Колико напора, крви и зноја на сваком камену тога града!... И до сада његов закон и појмови утичу на свет] (Mickiewicz 2005: 153).

⁹ Вреди споменути да по мишљењу Марије Прат [Marie Pratt] сцена доласка има посебан значај у путопису, јер су преко ње увођене релације и категорије, које карактеришу однос између путописца и предмета његовог писања (Pratt 1986).

¹⁰ Маријан Сливињски [Marian Śliwiński], анализирајући античке теме код пољских романтичара, даје низ доказа да је антиномија паганске и хришћанске епохе била кључна за романтичку философију историје (Śliwiński 1986; Śliwiński 1992).

Али посебност римског простора проистиче не само из његове вишеслојности. Јохан Волфганг Гете [Johann Wolfgang Goethe] у свом чувеном *Пућовању њо Италији* тврди да доживљај историје у Риму има потпуно друкчији карактер у поређењу са другим местима. По немачком писцу, у сваком другом месту историја се чита споља ка унутра, а у Риму човек има осећај да је чита изнутра, јер је окружен целом историјом (Гете користи метафору логора), и то не само Рима него уопште света. (Goethe 1980: 136). Да се опише то својство римског простора, користан ће бити појам *хетеротопоија*, који потиче из мисли Мишела Фукоа [Michel Foucault] (Foucault 2005). По француском мислиоцу, хетеротопија је специфичан простор који у себи повезује разна места и функционише у односу са осталим пространством. Таква својства има Рим – Ненадовић пише да је са Римом светска историја „тесно скопчана“, Гете тврди да је у Риму човек окружен целом историјом. Његош у писму Владислављевићу дочарава хетеротопијски карактер римског простора, наглашавајући различито порекло римских споменика „Tu su spomenici stare Azije, Evrope i Afrike svakostruki“ (Његош 1981: 204). У Његошевом писму те су речи почетак дугог набрајања разних римских знаменитости. Што је битно, обојица, Мицкијевич и Његош, у својим писмима користе поступак набрајања, да би представили своја осећања, чиме ћемо се касније посебно позабавити. У контексту хетеротопије римског простора код Мицкијевича вреди споменути песников доживљај историје у Риму. За време свог боравка у Вечном Граду, песник је читао много римских историчара и у писму свом другу Францишеку Малевском [Franciszek Malewski] тврди да се историја у Риму упознаје на други начин него на другим местима: „Liwisz tu na miejscu ma dziwny urok, bo w wieczór można iść oglądać scenę wypadków czytanych z gana“ [Ливије овде има чудну чаролију, јер увече може да се погледа место догађаја, о којима се читало ујутро] (Mickiewicz 1998: 614–615). Више од 20 година касније, у већ цитираном писму, Мицкијевич својој ћерки такође препоручује читање Ливија у Риму као начин историјске едукације.

Вреди такође обратити пажњу на то да у истом писму ћерки Мицкијевич користи опозицију паганског и хришћанског Рима, да представи своје погледе из области философије историје. По његовом мишљењу, Француска опонаша пагански Рим, а Пољска има мисију да у будућности заузме место хришћанског Рима. У том контексту, анализирајући разне примере из Мицкијевичевог стваралаштва, Квирина Зјемба [Kwiryна Ziemia] уводи појам *симбол* (позивајући се на Пола Рикера [Paul Ricoeur]) (Ziemia 2003). По Зјемби, материјална, физичка стварност Рима је за Мицкијевича подлога за разна симболичка значења. Уопштавањем излагања пољске истраживачице може да се тврди да због хетеротопичности и вишеслојности (палимпсест) Рима, Вечни Град има изузетан симболички потенцијал, јер је „тесно скопчан“ са европском културном баштином, дакле римски мотиви лако могу

да добију пренесено значење из других поља ове баштине. Ту особину римског простора можемо да приметимо такође у Његошевом стваралаштву. На пример, у писму Владислављевићу Рим и његове рушевине постају универзалан симбол пролазности и свемоћи времена. „Ni strašni usovi snježani, koji se otisnu strmenicama velikijeh planinah, opuste i obezobrazе gordu planinu, na tisuće gorde jele i borove počupavši sa sobom u provalama povuku te strmoglavice iz one grdne mase korenjem k nebu dube, – ni ovaj opustošavajući užas ne učini tako strašno i žalosno vpečatljenije na dušu čovječesku kao razvaline velikoga Rima! – Vrijeme je silno, strašne zube ima, ono je stravilo i svemogućemu nebu a kamoli kukavnoj zemlji, đe se sve lako krši, đe sve na slabome temelju stoji“ (Његош 1981: 203). Други пример је његова песма *Ради човјек све шћио радишћ може*, где Храм Светог Петра, један од најважнијих споменика римске архитектуре, служи као подлога за мистички дискурс о Богу и његовом правом храму – свемиру. Такође, у другим Његошевим текстовима Рим и мотиви везани за његову историју служе као симбол, иако је то често условљено класицистичком естетиком (нпр. у *Свободијади* или *Оди на дан рођења сверусијскоџ имѣрайѣора Николаја Првоџа*).

Искуство Рима и проблем путописања

Очигледно је да је боравак у Риму био за песнике посебно искуство. Јавља се дакле питање на који начин они проналазе текстуални еквивалент тог доживљаја у својим делима. Како тврди Владимир Гвозден, путовање је увек приповедање, а путописи су приповести о сусретима путописаца (приповедача) са светом, настале на темељу стварног путовања као „трага“ у времену, простору и друштвеној хијерархији (Гвозден 2011: 18). Постоји дакле посебан напон између поретка искуства и поретка текста, који је траг овог искуства. Како се представља тај проблем у римским текстовима Његоша и Мицкијевича?

На почетку Његошевог писма Владислављевићу налази се често цитирана апотеоза путовања: „Ко не путује, тај не живи, тај не знаде што је свијет, што је свијетска мјешавина. Свијет је књига отворена у којој треба учити што је свијет. Свијет је позориште смијешно на којему се треба у различитим и свакобојним показивати. Данашњи вијек (у свијету) фабрицира људе људском мајсторијом и лукавством као што се фабрицира брилијант његовим прахом. Стога се човјек данас у свијету цијени по начину брилијанта, тј. што има више лица (faciе) човјек или брилијант, то је скупљи. Видимо из овога, драги Србине, како страшно људи у просвештенију напредују, само што им се лице натраг окренуло те назад гледају. (Ја сам у писању исто као у путовању, нигде се не умијем једнога правца држати, но све тумарам)“ (Његош 1981: 202). Весна Вукићевић Јанковић каже да је тај фрагмент аутопоетски коментар (Вукићевић Јанковић 2011: 313). Са тачке гледишта рефлексije над

путописом најважније је наглашавање аналогичности између поретка текста и живота. Његош пише да путује исто као што пише, тумарању по свету одговара тумарање у писању. Та тврдња се интересантно одражава на нивоу коришћених топоса. Песник користи топос света-књиге, који је по Ернсту Курцијусу један од најважнијих у европској култури. Курцијус тврди да топос свет-књига може довести до потцењивања књижевности у корист емпиријског доживљавања света, али прави хуманизам ужива и у животу и у књизи (Curtius 2005: 321). Код Његоша, тај топос са једне стране сугестивно показује аналогичност између писања и путовања, док с друге стране упућује на текстуалну димензију искуства. У цитираном фрагменту присутна је свест да путопис није директно приказивање стварности, није Стендалово „огледало на путу“, али је својеврсна, текстуална творевина. Разматрањем питања топики и метафорике вреди обратити пажњу на чињеницу да се четири наведене реченице базирају на четири метафоре (свет-књига, свет-позориште, свет-фабрика бриљанта, човек-бриљант). Његошево „тумарање“ је дакле и тумарање по топици и метафорици.

Такав приступ наглашава индивидуализам у описивању света, јер тумарање је нешто лично, није одређена маршрута групе организованих путника. Али јавља се такође питање како сачувати индивидуализам пишући о Риму. Горенаведени радови Кенедија и Едвардс упућују, како на идејно и историјско значење Вечног Града, те на мноштво текстова њему посвећених, који утичу на конвенционализацију римског искуства. Како тврди Ненадовић, а није у томе усамљен¹¹, долазећи у Рим човек понавља у мислима све оно што је о Риму чуо и читао. Олга Плашчевска [Płaszczewska] пише да је понекад путовање више кретање по текстовима него у географском простору (Płaszczewska 2010: 485). Роди се дакле питање: како тумарати, кад је културна свест путника његов водич. На пример, Мицкијевичев сапутник Одињец решава да у својим писмима неће писати о римским знаменитостима, него једино о свом животу у Риму, само понекад убацивши понеку реч о споменицима, препоручујући да се погледа у албуму. Његош у свом писму после изјаве о тумарању прелази на опис свог путовања по Италији и неизбежно постаје конвенционалан. Слави лепоту Италије, италијанског неба, величину

---

¹¹ Горе наведене Ненадовићеве речи можемо да упоредимо са речима енглеског путника Аугустуса Хареа [1834-1903] из његове књиге *Walks in Rome*: „An arrival in Rome is very different to that in any other town in Europe. It is coming to a place new and yet most familiar, strange and yet so well known. (Hare 1902: 1). Сличан осећај се јавља у писму пољског романтичарског песника Зигмунта Красињског, који у писму оцу од 5. децембра 1830. г., после првог доласка у Рим, пише „Jest pewne uczucie, które dojeżdżając do Rzymu mimowolnie do duszy się wkłada. Coś jakby tchnącego poszanowaniem przed tyłoma wiekami sławy, wielkości, zbrodni i nieładu” (Kraśniński 1963: 214) [Постоји један осећај, који се јавља у души човека који долази у Рим. Нешто као поштовање толиких векова славе, величине, злочина и нереда]. Гете у *Путовању по Италији*, описујући почетак свог боравка у Риму, тврди да му се јавља пред очима све што је до сад познавао са слика, скулптура, модела, и куд год да крене, свугде открива стара познанства (Goethe 1980: 111).

Рима: „Да, збиља, лијепа Италија. Над њом се благословено, лијепо и благодатно небо шири и смије; у њој је јогунаста природа у својој дивоти, у својој прелести вјечно окруњена и весела. Земља класическа, колијевка величија римскога. Ах, Рим, величествени Рим!“ (Његош 1981: 202–203).

Његошев амбивалентан доживљај римских руина, иако пун личног, такође је типичан за деветнаестовековног путника. Песник тврди да су његови осећаји били двоструки: „Те развалине великога Рима. Када човјек у њему дође, не знада али га удивленије потпири у више усхићење, али му жалост вше душу угаси и опечали над гробницом величија свијетскога. Доиста су се код мене оба два елемента борила као зла свекрва са добром снахом” (Његош 1981: 203). Према истраживачима теме руина, онај амбивалентан осећај је опште место романтичарског погледа на Рим и друга древна места (Królikiewicz 1993; Piętka 2003; Chard 1999). Што је интересантно, у случају Мицкијевича тај амбивалентан поглед на развалине јавља се пре свега у циклусу *Sonety krymskie (Krimski soneti)*, где пољски песник описује величину и ништавило руина палате кримских владара у Бакчисарају и тврђаву Балаклави (Królikiewicz 1993: 42–56). У случају римских рушевина пре свега доминирају код њега „удивљење“ и „усхићење“, иако се углавном у филозофији историје код Мицкијевича јавља опште место деветнаестовековног мишљења о Риму – садашње стање Вечног Града је казна за његове грехове (Edwards 1999; Piętka 2007).

Проблем доживљаја римских руина и споменика води нас ка кључној теми – како путопис постаје траг реалног сусрета са светом? Код Његоша у писму Владислављевићу јавља се интересантан парадокс везан за тему комуникативности путничког искуства. Прво Његош пише: „Видио сам свашта, што Вам нећу казати (не могу) пређе се сами собом не прошетате по бријегу жалосноме мутнога Тибра“. Песник тврди да је немогуће другоме пренети римско искуство, јер човек мора лично да посети тај изузетан простор. Но одмах после ове тврдње, аутор *Горског вијенца* представља каталог посећених места (што много више личи на журбу модерног туристе него на слободно тумарање).

Ово путописно набрајање изгледа овако: „Ту су споменици старе Азије, Европе и Африке свакоструки; ту су величествене развалине бањах, дворовах и садовах императорскијех; ту су *фори* римски; ту су развалине јазическијех капиштах; ту су колоне, обелисци, фонтани с различнијема чудеснијема фигурама; ту су статуе, фигуре, богови, полубогови, богиње, виле, цареви, управитељи различити, филозофи и јунаци вјештином људском из мрамора створени; ту су мраморни и гранитни величествени вазови из импер[аторских] бањах; ту су урне и гробнице Августове и Константина В[еликога] од мрамора и источнога алабастра; ту су тријумфална врата, цирки, пирамиде и неимовјерни водоводи; ту се висе храмови християнства на колонама окупљенијема од разуре великога Рима. На врху свега реченога материјала стоји

ми Колосео и храм свет. Петра, а више свега ми стоји и сјаје картина Рафаелова *Преображеније*: као прелестна Даница веселим лицем осветљава грдне и мрачне клисуре страшним громовима издробљене“ (Његош 1981: 204).

Сличан поступак видимо код Мицкијевича. У већ цитираном писму Малевском, једном од првих писама из Рима, пољски песник тврди да га је величина Рима загушила и да му је тешко писати о њему: „Rzym mię zagłuszył i kopuła Ś. Piotra nakryła wszystkie pamiątki włoskie (...). O Rzymie trudno pisać. Bajron, jak Horacjusz Kokles, wielkim krokiem most na Tybrze zajął: *ingenti gradu occupavit pontem*” (Mickiewicz 1998: 614–615) [Рим ме је загушио и купола Храма Светог Петра је прикрила све италијанске успомене. О Риму је тешко писати. Бајрон, као Хорације Коклес, великим кораком је заузео мост на Тибру]. Видимо да уколико је главни ток размишљања сличан Његошевом (тешко је писати о Риму), Мицкијевич додаје још један елемент – не само што римско искуство оставља човека без речи, него такође већ постојећи текстови о Риму не остављају простора за слободу исказа. У писму Отили Гете, снахи великог немачког песника, јавља се сличан закључак „Nie będę mówił Pani o tym mieście, Jej wyobraźnie powie o wiele więcej i lepiej, niżbym to ja uczynił, nawet jako poeta. Zresztą masz tam Pani swego wielkiego ojca i sławnego przyjaciela, Byrona” (Mickiewicz 1998: 620)¹² [„Нећу да Вам говорим о том граду, Ваша имагинација ће Вам рећи много више и боље него што бих ја то учинио, чак и као песник. А имате тамо свог великог оца и чувеног пријатеља Бајрона”]. Одињец тврди да је Мицкијевич имао у Риму идеју да пише драму о Прометеју, но доживљавање Рима није остављало времена да претвара мисли и идеје у речи (Odyniec, 1961 *T. 2*: 69). Неколико месеци касније, у фебруару 1830, у писму другу Јузефу Јежовском [Józef Jeżowski] Мицкијевич опет наглашава да величина Рима онемогућава да се о њему нормално пише, а затим користи поступак набрајања, сличан Његошевом:

„Z Niemiec, oprócz widzenia Szwaj[carii] Sask[iej], Goethego i Schlegla, nic nie skorzystałem. Okolice Renu i Szwajcarii zostawiły wspomnienia lekkie i piękne, i niewyraźne jak sny. Włochom więcej winien będę. Otwierają się powoli zmysły moje dla sztuk, które oceniać i rozeznawać pocynam. (...) Bogactwa sztuk przechodzą wszelkie wyobrażenie; wszystkie galerie z tamtej strony Alp są dzieciństwem. O starożytnym Rzymie chybabym pisał wierszami. Dlaczegoż tu nie jesteś razem ze mną decyfrować napisy czytelne na trunie, w której leżą kości Scypiona, i przechadzać się między tysiącami inskrypcji, tak pięknych i czytelnych, jak gdyby wczoraj wyrzeżane były, i widzieć na obeliskach napisy Augusta i na łuku tryumfalnym Tytusa świecznik jerozolimski, i Koloseum, którego jeden kawał muru, oceniony, kosztowałby dziś 19 milionów franków!! — nie ma sposobu tych wykrzykników zakończyć.” (Mickiewicz 2003: 23–24). [Из Немачке, осим виђења саксонске Швајцарске, Гетеа и Шлегела, нисам

¹² Мицкијевич је написао ово писмо на француском. У раду користим пољски превод из сабраних дела песника.

добио никакву корист. Околина Рена и Швајцарске је оставила лаке и лепе успомене, неодређене попут снова. Италији ћу бити више дужан. Откривају се полако моја чула за уметност, коју почињем да процењујем и распознајем (...) Богатства уметности су ван маште, све галерије са оне стране Алпа су детињство. О древном Риму ваљда бих писао у стиху. Зашто ниси сад заједно са мном да дешифрирамо читке натписе на ковчегу, у којем леже Сципионове кости, да се шетамо међу натписима, тако лепим и читким као да су јуче изрезани, да видимо на обелисцима Августове натписе и на Титовим тријумфалним вратима јерусалимски свећњак, и Колосеум, чији би један комад зида, процењен, коштао данас 19 милиона франака!! – Нема начина да се прекину ти узвици.]

Зашто песници, који тврде да не могу да пишу о Риму, кад већ почињу да о њему причају, користе поступак набрајања? Један од могућих одговора на то питање налази се у другом њиховим изјавама. Пре него што Његош почне да набраја све шта је видео у Риму, он пише следеће „У ове сам шест данах бављења у Риму велики материјал у глави скупио, тако да су ми њим натрпане све галерије, све клијети мождане” (Његош 1981: 203–204). Тема сабирања духовног „материјала“ јавља се такође у цитираном писму Мицкијевича ћерки, где песник упоређује Рим са рудником, из којег добија знање и осећаје. „Nabytki twoje w wiadomościach i uczuciach zostaną ci od teraz na zawsze. Słyszałaś, jak ludzie pracują w Kalifornii na kawalek złota: teraz dla ciebie Rzym jest tą kopalnią” (Mickiewicz 2005: 153) [Твоја добит у знању и осећајима остане ти заувек. Чула си, како људи у Калифорнији раде за комад злата. Сада је за тебе Рим такав рудник]. На тај се начин опет испољава свест о текстуалном карактеру путописа. Предмет писања није реални Рим, него сабрана грађа, оно што је човек из „римског рудника” добио. Вечни Град је простор студирања и добијања знања и тек оно што човек присвоји може да буде пренесено у поетски текст, на почетку једину могућност представља набрајање на дечији начин.

Мицкијевич у цитираном писму Јежовском тврди да није имао поетског надахнућа, „помрчен и поцепан због мноштва разних предмета које неће скоро да се кристалишу и уложе” (Mickiewicz 2003: 24), неопходно време да се римско искуство претвори из сировог „материјала“ у поетска дела. Његош је умро недуго након свог боравака у Риму. Поетска заоставштина његовог последњег боравака у Италији су само две (но изванредне) песме, једна о Риму, друга о Помпеји. Не може се рећи да ли би потенцијална каснија дела носила трагове боравака у Риму. Случај Мицкијевича је друкчији. Он ни касније није написао ниједну песму ни драму о Риму, али је боравак у Вечном Граду имао одлучујући значај за формирање његових религиозних, уметничких и философских ставова. Његова предавања из Лозане и Париза, његови историјски прозни текстови и такође његово религиозно песништво су ово злато које је добио у Риму.

Видимо да чак и конвенционално путовање и писање о Риму може да има дубоку личну димензију. У свом писму Његош тврди да сваки човек на други начин описује Рим. „Неко описује Рим с картинама да новацах добије, неко описује карневал римски (Рим), те претвара храмове у театре, неко се моли и клања римскијема развалинама да га задахну духом поезије, да се покаже попришту светскоме, неко плаче за језическијем храмовима и хвали христијанске, неко плаче за Цезаром а хвали Брута, те ни сам не знаде шта ради“ (Његош 1981: 204). Дакле, с једне стране, постоји један физички Рим, док у културолошком контексту има много „Римова“ (својство хетеротопије). Због тога чак и конвенционалан опис може да има значај личног доживљаја. Како тврди Његош: „Ви ћете рећи шта овај човјек ради, као да Рим већ није описан, та описаније Рима већ дјеца у прсте знаду! – Е, драги мој Србине, свак са своје тачке ствари гледа, свак другојаче очали на очи носи” (Његош 1981: 204).

У контексту овог цитата треба ипак навести Његошеве речи из Ненадовићевих *Писама из Италије* које имају супротан значај. „Једном, кад виде да ја о неким римским зидинама нешто бележим и пишем, рече ми: 'Јами то, чоче! То је хиљаду пута описано. Хајдемо даље! Дођи други пут без мене, па пиши. Рим ће још хиљаде година трајати и хиљаде ће њих то још гледати и описивати'" (Ненадовић 1907: 90). Дакле Његош, који се у писму Владислављевићу бранио против примедбе о понављању онога што су већ описали други, користи исти аргумент, посећујући Рим други пут, заједно са Ненадовићем. Ту парадоксалну ситуацију можемо да објаснимо на неколико начина. Ако прихватимо да је Ненадовић све верно описао, онда је Његош у року од неколико месеци променио своје мишљење, или је био просто уморан и хтео да пожури сапутника, или је много више ценио своје „очале“ (зрелог песника и болесног човека близу самртне постеље) него младог путописца. Могуће је такође да се она ситуација уопште није десила и само је израз присутне у *Писмима из Италије* тенденције ка концентрисању пажње на владику (Поповић 1972: 249). Још један могући одговор је такав да су речи које Ненадовић цитира, наиме, израз Његошевих идеја о путовању и путописању. На пример, у другом делу песме *Полазак Помпеја*, задивљени путник ужива, шетајући по развалинама, желећи да види шта год може. Уочавају се у томе радозналост и ведрина модерне свести (Ломпар 2010). Такође, по Риму, по речима из Његошевог писма, песник је трчао, или, како примећује Ступаревић „његови утисци су на махове ведри и полетни као у човека који не зна за болест, који путује из чистог задовољства” (Ступаревић 1976: 113). Ово трчање је процес сабирања искуства, које тек касније може да постане путопис. Ипак не вреди мешати поредак искуства и поредак путописа, а такав је био Ненадовићев покушај да наивно забележи све на лицу места.

Закључак

Гете тврди да је долазак у Рим био за њега дан поновног рођења (Goethe 1980: 130). У закључку, позивајући се на његове речи, дочараћемо једну велику разлику између искуства Рима код Његоша и Мицкијевића. Да ли може да се говори о рођењу новог идентитета у Риму у случају пољског и српског песника? Чини се да може само у случају овог другог. Његош је у Риму уживао у делима италијанске, католичке културе, али са друге стране, свој национални идентитет потврђивао је посредством опозиције. Види се то у чувеним анегдотама, које је забележио Ненадовић. Уместо да пољуби часне вериге, Његош је одговорио да „Црногорци не љубе ланце” (Ненадовић 1907: 106), као што такође није хтео да изађе из кола кад је долазио римски папа (Ненадовић 1907: 113).

Другачији је Мицкијевичев случај. Пољски песник пише да воли Рим и да је он постао за њега као друга отаџбина. Како је већ било речено, римско искуство је утицало на формирање многих његових ставова. Боравак у Вечном Граду дозволио му је да афирмише свој пољски идентитет, уписујући га у шири историјски и философски контекст (како смо већ поменули, у писму ћерки, он сматра да је Пољска позвана да постане нови хришћански Рим). Живећи касније много година у Паризу као политички емигрант, Мицкијевич је све време чезнуо не само за Пољском, него и за Римом.

BIBLIOGRAFIJA

J. Borowczyk. *Poeta i (zbuntowany) filolog. Mickiewicz wobec klasycyzmu (do roku 1830). Z glosą o „Wykładach lozańskich”* w: K. Meller (red.). *Klasycyzm. Estetyka – doktryna literacka – antropologia*, Warszawa: NERITON, 2009: 299–326.

S. Burkot. *Polskie podróżopisarstwo romantyczne*. Warszawa: PWN, 1988.

C. Chard. *The road to ruin: memory, ghosts, moonlight and weeds* in: C. Edwards (ed.). *Roman Presences. Receptions of Rome in European Culture, 1789–1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999: 125–139.

E.R. Curtius. *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*. A. Borowski (tłum.). Kraków: Universitas, 2005.

L. Durković-Jakšić. *Mickiewicz i Jugosłowianie*. J. Leśny, W. Szulc, B. Zieliński (tłum.). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1984.

C. Edwards. *Introduction: Shadows and Fragments* u: C. Edwards (ed.). *Roman Presences. Receptions of Rome in European Culture, 1789–1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999: 1–18.

---. *Writing Rome. Textual Approaches to the City*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

T. Ewertowski. “Images of Rome in Polish and Serbian literature of the Romantic Period”. *Вестник Карагандинского Государственного Университета им. Е. А. Букецова* 3 (2013): 17–26.

---. *Rzym wyobrażony w wierszach Juliusza Słowackiego, Józefa Bohdana Zaleskiego i Zygmunta Krasińskiego* u: T. Ewertowski, A. Kołos, K. Szmid (red.). *Od Syberii po Amerykę. Geografia wyobrażona polskich romantyków*, Poznań: Pracownia Humanistycznych Studiów Interdyscyplinarnych, Poznańskie Studia Polonistyczne, 2013: 57–74.

---. *Słowianie pod włoskim niebem. Rzym w oczach Zygmunta Krasińskiego, Petara Njegoša, Ljubomira Nenadovicia* w: A. Jastrzębska (red.). *Mapy świata, mapy ciała. Geografia i cielesność w literaturze*, Kraków: LIBRON, 2014: 203–218.

М. Флашар. *Античко наслеђе у њесмама Њеџошевим: докџторска дисертација* у: Универзитет у Београду, 1959.

---. *Њеџош и антика*. М. Бабовић (ред.). Подгорица: Институт имени Његоша, 1997.

М. Foucault. *Inne przestrzenie* u: *Teksty Drugie* 6 (2005): 117–125.

J. W. Goethe. *Podróż włoska*. Н. Krzeczkowski (trans.). Warszawa: PIW, 1980.

В. Гвозден. *Српска љубовна култура 1914–1940. Студија о хронолошкој сусрећи*. Београд: Службени гласник, 2011.

A. Hare. *Walks in Rome. T. I*. 15th ed. New York, London: The Macmillan Company, George Allen, 1902.

D. F. Kennedy. *A sense of place: Rome, history and empire revisited* u: C. Edwards (ed.). *Roman Presences. Receptions of Rome in European Culture, 1789–1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991: 19–34.

В. Килибарда. *Њеџош и Италија* у: С. Томовић (ред.). *Енциклопедија Њеџош I*, Подгорица: Фондација Његош, ЦИД, 1999: 161–169.

---. *Њеџошево ђоследње љубовање: кроз Италију 1850–1851* у: *Lingua Montegrina* 9 (2012): 151–172.

Z. Krasiński. *Listy do ojca*. S. Pięoń (red.). Warszawa: PIW, 1963.

G. Królikiewicz. *Terytorium ruin. Ruina jako obraz i temat romantyczny*. Kraków: Universitas, 1993.

A. Litwornia. *Rzym Mickiewicza. Poeta nad Tybrem 1829–1831*. Warszawa: Prószyński – S-ka, 2005.

М. Ломпар. *Њеџошево ђесниџиво*. Београд: Српска књижевна задруга, 2010.

J. Ławski. *Marie romantyków. Metafizyczne wizje kobiecości. Mickiewicz-Malczewski-Krasiński*. Białystok: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu w Białymstoku, 2003.

A. Mickiewicz. *Dziela, t. 14. Listy, część pierwsza 1815–1829*. М. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska (red.). Warszawa: Czytelnik, 1998.

---. *Dziela, t. 15. Listy, część druga 1830–1841*. М. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska (red.). Warszawa: Czytelnik, 2003.

---. *Dziela, t. 17. Listy, część czwarta 1849–1855*. М. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska (red.). Warszawa: Czytelnik, 2005.

A. Nawarecki, B. Mytych-Forajter, (red/). *Wykłady lozańskie Adama Mickiewicza*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006.

Л. Ненадовић. *Писма из Италије*. Београд: Српска књижевна задруга, 1907.

П. Његош. *Целокујна дела VI. Изабрана љисма*. Н. Банашевић, В. Латковић, Ј. Миловић (ред.). 9th ed. Београд: Просвета, Обод, 1981.

A. E. Odyniec. *Listy z podróży. T. 1-2*. М. Toporowski (red.). Warszawa: PIW, 1961.

R. Piętko. „Terminus. Rzym jako symbol trwałości i przemijania”. *Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae* 15 (2003): 105–126.

---. *Hellenizacja i deromanizacja. Dylematy dziewiętnastowiecznej refleksji o antyku* u: E. Wesołowska (red.). *Romantyczna „antiquitas”. Rzymskie inspiracje w teatrze i dramacie XIX wieku z uwzględnieniem mediacji calderonowskiej i szekspirowskiej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2007: 9–18.

К. Пижурица. „Медитерански мотиви у Његошевом дјелу”. *Летњојис Мајџице српске* 461/3 (1998): 582–605.

О. Пласzczewska. *Przestrzenie komparatystyki – italianizm*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.

---. *Wizja Włoch w polskiej i francuskiej literaturze okresu romantyzmu: 1800–1850*. Kraków: Universitas, 2003.

М. Поповић. *Историја српске књижевности. Романизам 2*. Београд: Нолит, 1972.

М. L. Pratt. *Fieldwork in common places* u: J. Clifford, G.E. Marcus (ed.). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley: University of California Press, 1986: 27–50.

Д. Seweryn. „*Jak tam zaszedłeś*”. *Mickiewicz w szkole klasycznej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1997.

Т. Sinko. *Mickiewicz i antyk*. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1957.

О. Ступаревић. *Српски јуџојис о Италији* у: Н. Стипчевић (ред.). *Ујоредна истраживања 1*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1976: 103–181.

М. Śliwiński. *Antyk i chrześcijaństwo w twórczości Zygmunta Krasińskiego*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 1986.

---. *Norwid wobec antyczny-średniowiecznej tradycji uniwersalizmu europejskiego*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 1992.

К. Трубуџ. *Мицкјевичева Црна Гора* у: Т. Бечановић, Р. Глушица, М. Ивановић (ред.). *Њеџошеви дани 1. Зборник радова са међународног славистичког научног скупа*, Никшић: Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет, 2009: 159–167.

В. Вукићевић Јанковић. *Њеџошеви сусрећи са Венецијом* у: Д. Ајдачић, П. Лазаревић ди Ђакомо (ред.). *Венеција и словенске књижевности*, Београд: Слово-Слава, 2011: 303–314.

Д. Wierchołowska. „*Górski wieniec*” *Petra Njegoša. Poetyka utworu*. Zielona Góra: Wydawnictwo WSP, 1986.

К. Ziemia. *Rzym Mickiewicza (wokół listu Adama Mickiewicza do Marii Mickiewiczówny z 19 grudnia 1851 roku)* u: M. Kalinowska, B. Paprocka-Podlasiak (red.). *Antyk romantyków – model europejski i wariant polski. Rekonesans*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Grado, 2003: 172–194.

И. Живанчевић-Секеруш. *Како (о)јисајџи различитости*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2009.

Tomasz Ewertowski

TWO VIEWS OF THE ETERNAL CITY – ROME IN THE WORKS
OF P. NJEKOŠ AND A. MICKIJEVIĆ

A b s t r a c t

The main aim of this paper is to analyse and interpret various dimensions of the experience of Rome in the works of Serbian poet Petar II Petrović Njegoš and Polish poet Adam Mickiewicz. The paper is based on their letters, notes and literary works, as well as on works of their travel companions (L. Nenadović, A. Odyniec). A comparative analysis creates an opportunity to see Njegoš works in the new context.

Key words: Rome, Petar II Petrović Njegoš, Adam Mickiewicz, travel writing